

Назіп ХАМІТОВ

доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди
НАН України

Ключові слова: наукова новизна, автор, авторство, авторський стиль, академічна доброчесність, плагіат, академічний плагіат, креативність, метаантропологія, буденне буття людини, границі не буття людини.

У статті аналізується зв'язок проблеми подолання плагіату й актуалізації наукової новизни. Плагіат у науці є безумовно ганебним – як будь-яка крадіжка. При цьому автор ставить більш широку й значущу проблему – головного критерію академічної доброчесності, а одночасно академічної якості та гідності. І таким критерієм не може бути відсутність плагіату, цей критерій – присутність наукової новизни, заради якої й існує наука.

УДК 304:316.752:347.78:378

**ВОЛЯ ДО НАУКОВОЇ
НОВИЗНИ ЯК УМОВА
НЕМОЖЛИВОСТІ
ПЛАГІАТУ**

© Хамітов Н., 2018

У всіх наших зусиллях, у всякій драматичній боротьбі між старим і новим ми бачимо вічне прагнення до пізнання, непохитну віру в гармонію нашого світу, яка постійно посилюється в міру зростання перешкод до пізнання...

Теорія спричинює тим більше враження, чим простіше її передумови, різноманітніші предмети, які вона пов'язує, і ширше сфера її застосування.

Альберт Ейнштейн

**Плагіат, академічна доброчесність
і наукова новизна**

Чи є плагіат у науці безумовно ганебним? Так, як будь-яка крадіжка. Проте, на моє переконання, сьогодні слід говорити не просто про плагіат, а про більш широку й значущу проблему – головного критерію академічної доброчесності, а одночасно академічної якості та гідності. І таким критерієм не може бути відсутність плагіату, цей критерій – присутність наукової новизни, заради якої й існує наука. Причому такої новизни, яка є практично значущою для суспільства, його сучасності та майбутнього.

Якщо ж ми ставимо питання лише про викривання плагіату, відриваючи його від питання наукової новизни, то замінюємо мету на засіб. І це є доволі небезпечним для нашої академічної спільноти. Чому це так?

По-перше, ми формуємо аспірантів і докторантів, які будуть вправно копіїлювати з необхідними посиланнями, тексти яких

проходять антиплагіатні програми, але є не дисертаціями, а рефератами за обсягом.

По-друге, ми створюємо в науковій спільноті атмосферу репресивності й саморепресивності, яка руйнує наукову творчість. Більше того, така атмосфера з необхідністю буде породжувати маніпуляторів з обох боків – тих, хто обманює антиплагіатні програми, які апіоріє *є лише програмами*, і тих, хто володіє антиплагіатними програмами і має спокусу видавати індульгенції в обмін за владу, авторитет, гроші тощо.

Отже, *викривання плагіату є не самоціль, а лише один із засобів розвитку аргументованої наукової новизни в дисертаційних роботах.*

Є низка інших засобів – створення атмосфери нульової толерантності до відсутності новизни та імітацій новизни, моральне й матеріальне заохочення по-справжньому творчих науковців тощо. І це можуть здійснювати лише компетентні вчені, здатні до виходу за межі буденної мотивації і до справжнього служіння науці, не забуваючи про моральність і людяність [5; 6; 7].

Тому я пропоную: потрібно визначити плагіат і тим більше оцінювати новизну, не роблячи з антиплагіатних програм культу, а активізуючи зусилля компетентних у своїх галузях, креативних і небайдужих учених, які при цьому не хочуть створювати атмосферу репресивності і саморепресивності. Бо така атмосфера вбиває наукову творчість і відправляє талановиту молодь за межі країни...

Враховуючи реалії сучасної України, можна припустити, що *необхідно створити стільну Експертну комісію МОН України і НАН України із забезпечення наукової новизни і подолання плагіату*; в неї повинні увійти вчені, роботи яких *не просто вільні від плагіату*, а й мають *виражену наукову новизну*.

Може виникнути закономірне питання: що таке «забезпечення» новизни? Наскільки можна забезпечити новизну? Звісно, передусім мається на увазі її оцінювання. Але не тільки. Мова йде і про створення умов у науковій спільноті, які актуалізують учених на продукування новизни і нульову толерантність до її імітацій; значною мірою «забезпечення новизни» корелює з «актуалізацією новизни».

Також може бути питання про те, чим діяльність указаної комісії буде відрізня-

тися від діяльності Експертних рад ДАК? На мою думку, зараз поряд з роботою даних Експертних рад з відповідних наук і спеціальностей, які є доволі перевантаженими, повинна проявитися небайдужість і нульова толерантність до імітацій новизни і випадків плагіату всіх тих, хто професійно, чесно і творчо займається наукою та вищою освітою і розуміє, що антиплагіатні програми – не панацея. А враховуючи низку дискусійних моментів, деякі з цих учених могли б об'єднатися в окрему комісію, яка б опікувалася власне актуалізацією новизни і подоланням плагіату, а не лише викриттям текстових запозичень.

Отже, по суті, ідеться про таку самоорганізацію академічної спільноти, у просторі якої непорядно і неприпустимо подавати до Спеціалізованих рад дисертацію не просто з текстовими запозиченнями (їх відстежить програма), а з імітацією новизни. Подібна самоорганізація академічної спільноти переносить відповідальність на кафедри університетів і відділи наукових установ, де виконуються дисертаційні роботи і відбувається становлення аспіранта як особистості й науковця.

Вторинність проблеми плагіату щодо проблеми наукової новизни: заперечення та відповіді

Я готовий знову і знову обстоювати тезу, що *саме воля до наукової новизни є умовою неможливості плагіату*. Без цієї волі немає вченого. Якщо його рухає воля до самозбереження чи воля до влади, він з необхідністю буде позбавлений того глибокого *екзистенціального горіння*, що й породжує новизну.

Але в чому витoki волі до новизни? У контексті метаантропології [8; 9; 10], яку я розвиваю зі своїми учнями на основі світоглядно-антропологічного підходу В. І. Шинкарука [12], філософії людиноцентризму В. Кременя [2] й філософії життєтворчості Л. В. Соханя [4], воля до наукової новизни є розгортанням і конкретизацією *волі до пізнання і творчості*. Це – феномен граничного буття людини [7; 8; 9]. Тут важливо усвідомити, що кожен учений спочатку *пізнає вже пізнане*, його творчість проявляється в інтерпретації підходів авторів, які працювали до нього. А після цього він з необхідністю повинен підійти до *пізнання ще непізнаного*. І тоді його творчість стає вже не інтерпретаційною,

а *дослідницькою* – власне академічною творчістю. На цьому рівні й відбувається продукування новизни, що є значущою не лише для самого автора, а й для спільноти. Ця новизна, якщо вона справжня, об'єднує, консолідує спільноту освітян і науковців. Більше того, вона виходить за межі спільноти академічної і консолідує спільноту як країну – цивілізаційну спільноту [1; 3; 11].

Дискусії з колегами показують, що часто-густо виникає ключове питання: як пов'язана проблема плагіату з проблемою новизни? З'вязок простий і очевидний: плагіатор краде саме новизну. Навіть якщо він краде її опосередковано – в іншого плагіатора. І навіть якщо новизна була створена дуже давно. В науці все просто: одні науковці чесно займаються пізнанням і творчістю, створюючи новизну, а інші в цей час розважаються. Коли приходить час показувати результат, ті, що розважалися, більш-менш хитро списують у перших. Це паразитування на новизні, і це є негідним подвійно, бо ті, які крадуть новизну, отримують соціальний статус, а потім починають керувати авторами і в підсумку руйнують суспільство.

Відповідаючи деяким шановним колегам, у яких чомусь знову і знову складається враження, що проблема наукової новизни закриває для мене проблему боротьби з плагіатом, нагадую, що я почав свій похід проти плагіату доволі давно. Зокрема, присвятив цьому декілька випусків моїх авторських телепрограм «Свобода думки» й «Мистецтво життя».

Полемізуючи зі мною на одній з публічних дискусій, Євген Бистрицький зазначив, що ідея боротьби з плагіатом шляхом визначення й оцінки новизни доволі дискусійна: досить багато хто в умовах української академічної науки видає за новизну псевдонаукові тексти. Згоден, у нашій науці у вистачає не тільки плагіату (у тому числі у формі банальних текстових запозичень), а й *імітацій новизни*. До речі, ці імітації порізно му виявляються в природничих і соціогуманітарних науках. Але з цього не випливає, що новизна як результат пошуку істини перестає бути *вищим смислом і метою наукової діяльності* і, зокрема, смислом і метою боротьби з плагіатом.

Хочу відповісти Олегу Хомі, який під час тієї ж дискусії зазначив, що з плагіатом

слід боротися не заради новизни, а заради елементарної доброчесності. Але хіба елементарна доброчесність у науці не передбачає новизни? Чи не занижуємо ми планку вимогливості до наукових робіт, говорячи, що елементарна академічна доброчесність – *лише* відсутність плагіату? Вважаю, що занижуємо. Є цілком безплідні роботи з відсутністю плагіату.

Коли мені кажуть, що сьогодні жоден з борців із плагіатом не виступав проти новизни, я щиро радий цьому. Проте, на моє глибоке переконання, для продуктивної боротьби з плагіатом недостатньо не виступати проти новизни, необхідно *виступати за новизну*. Якщо після цього тексту більше людей будуть робити акцент на новизні – аргументованій і після коректного огляду літератури, я буду задоволений ще більше.

Академічний плагіат в Україні: сучасний стан та його корені

У чому історичні корені академічного плагіату в сучасній Україні? Чи праві ті, хто вважає, що плагіат більшою мірою виявлений саме в гуманітарній царині?

За тоталітарних часів створення новизни було вельми небезпечним – можна було стати еретиком домінуючої ідеології. Це загрожувало не лише кар'єрі, а й свободі і навіть життю. Тому ставлення до новизни було підкреслено «обережним».

І особливо це стосувалося соціогуманітарного знання, яке має безпосереднє відношення до політичної ідеології. Краще бути плагіатором класика чи *класика трактовки класика*, ніж звинуваченим у неправильному, а може й ворожому підході чи навіть у ворожій трактовці класика. Тому радянська гуманітаристика значною мірою ставала «сакральною герменевтикою» класиків та їх наступників-вождів, що відбувалося за певними ритуалами й законами.

Тоталітарні часи пройшли, але страх залишився. Особливо серед гуманітаріїв. Сьогодні ми бачимо бажання сховатися за модними авторами-авторитетами, стати їх інтерпретаторами і представниками в «соціумі тубільців». Але за кожною компіляцією прихований плагіат. Він може проявитися і прямо, і опосередковано – наприклад, через аспіранта наукового керівника-компілятора, у якого немає такого пієтету перед авторитетами, є лише бажання най-

коротшим та найпростішим шляхом отримати ступінь і відповідний статус. Тому такий аспірант може займатися плагіатом – скоріше не авторів-авторитетів, а їх *інтерпретаторів*. У нього відсутня повага і до перших, і до других, але якщо в авторитетів присутній авторський стиль і плагіат буде скандально помітним, то більшість інтерпретаторів наповнює «ваківські» й «скопусівські» збірки доволі схожими текстами. Плагіат подібних текстів навіть на рівні текстових запозичень може виявити лише програма, людина тут безсилна. До речі, плагіювати тексти компіляторів можна лише на рівні текстових запозичень, адже ідеї там не проявлені або це чужі ідеї.

Важливо усвідомити, що плагіат за певною межею може проявитися і в «чесного» компілятора, який старанно читав і тлумачив трендових авторів і при цьому завжди ставив лапки та робив посилання. Спочатку на К. Маркса, потім на М. Гайдеггера, далі на Ю. Габермаса. Та рано чи пізно виникає бажання висловити ідею, але роки компіляторства і пов'язаного з ними *страху мислити від себе* не дають цього зробити. Ця суперечність часто-густо розв'язується у злитті з автором-авторитетом, якого витлумачуєш і піддаєш рецепції; тоді переказ його ідеї може позасвідомо вилитися у передачу начебто ідеї власної. Відома ситуація: важко визначити, де закінчується, наприклад, Габермас і починається інтерпретатор, який несподівано для себе стає плагіатором.

Подолання плагіату: шлях авторства в науці

Тут ми підходимо до проблеми авторства в академічній царині, передусім до проблеми *критеріїв авторства*.

У самому широкому сенсі авторство – це здатність ставити й вирішувати проблеми. Якщо виходити з того, що головним завданням науки є пізнання і творчість в *контексті пізнання*, то окреслений вище *перехід від пізнання вже пізаного до пізнання ще непізаного буде найважливішим критерієм авторства в будь-якій науці*.

При цьому слід усвідомлювати, що в науковому середовищі авторство потребує обрання методології й методики вже апробованих спільнотою, що дозволяють як *аргументувати* гіпотези й нові положення,

так і *висловити їх зрозумілою для спільноти мовою*. Можна сказати, що це – критерій авторства (й одночасно новизни) для кандидатської дисертації.

Коли ж автор, освоївши мову й методологію спільноти на рівні вирішення теоретичних проблем, бере на себе мужність і відповідальність модифікувати й розвинути усталену методологію, а в ідеалі створити нову, це є основою авторства і новизни на рівні докторської дисертації. Тільки на цьому шляху реалізується важлива вимога до дисертації на здобуття доктора наук і її автора – ініціювати новий напрям і школу. Адже саме нова методологічна стратегія постає інструментом для вирішення *низки проблем* у певній галузі знання і лише її поява може актуалізувати і напрям, і школу. Можливо, вона не є достатньою умовою цього, але, безумовно, необхідною.

Рух у річищі реалізації даних критеріїв робить плагіат неможливим, витісняючи його за межі академічної сфери і стимулюючи дійсно наукову творчість. Проте для здійснення цього необхідно, щоб учений не був переобтяжений зайвими обсягами і кількістю текстів.

Оцінюватися повинні не обсяги, а ідеї. А також їх методологічне й практичне обґрунтування. Чим скоріше ми прийдемо до усвідомлення й втілення цього простого принципу, тим здоровішою буде наша академічна спільнота, а плагіат стане поодиноким ганебним явищем або прикрою випадковістю.

* * *

Сьогодні стало модно заперечувати авторство. Можуть сказати, що прогресивний світ зараз практично індивідуально і не працює, настав час корпоративної праці, усе робиться, проводиться і винаходиться колективно та корпоративно. По суті, мова йде про наукову співтворчість і співавторство. А співтворчість у науці з необхідністю передбачає усвідомлення творчого внеску кожного. Повторюю, не просто заради абстрактної справедливості, а заради більш якісного результату. Людина, яка привласнила собі результат чужого таланту і праці, наповнюється амбіціями і рано чи пізно зробить щось дуже некомпетентне.

У згаданій вище публічній дискусії щодо зв'язку проблеми плагіату і проблеми новизни, доктор психологічних наук Пав-

ло Лущин зазначив, що в нинішню епоху, коли багато хто просто не переживає про збереження авторства, для них головне рух і розвиток. Приймаючи ідею про необхідність наукового руху і розвитку, зазначаю, що збереження авторства в науці більше потрібне для плідності її розвитку загалом, ніж для того, щоб потішити амбіції автора ідеї та підходи. Саме це робить академічний плагіат абсолютно неприпустимим.

У будь-яку епоху ідеї в науці, мистецтві (і культурі взагалі) народжуються конкретними особистостями. І моральність ученого, яка впливає і на його творчу здатність, значною мірою проявляється в уважному ставленні до тих, на «чий плечі ти піднявся». Повторю: ідеї не самозарождаються в колективах і в Інтернеті, завжди є автор. І навіть якщо мені заперечать, що той, «кого зафіксували як автора, не завжди ним є», я відповім: в ідеї *завжди* є автор. Справа ж не у фіксації, а в дійсному факті авторства.

* * *

Зрозуміла для академічної спільноти мова статей, дисертацій і монографій, якщо цією мовою не маніпулюють, а створюють новизну, з необхідністю потребує особистісної конкретизації – *авторського стилю*, який можна визначити як неповторність письма і мислення.

Авторський стиль – це проявлення новизни в кожному реченні, а не лише у формалізованих підсумках, які подаються в авторефератах і анотаціях. Це пульсація новизни у всьому тексті роботи, а тому новизна як висновок є органічною для всього тексту статті, дисертації або монографії. Наявність авторського стилю вченого показує, що він є внутрішньо вільний, а не репресований зовнішніми обставинами, проблема ж, над якою він працює, є глибинно значущою для нього – прийнятою у глибини свідомості і позасвідомого.

У результаті, за наявності авторського стилю плагіат стає вже абсолютно неможливим. Передусім з екзистенціально-психологічних причин, адже для автора, який має неповторний стиль мислення і письма, просто неможливо включити в потік своїх оригінальних міркувань шматок скопійованого чужого тексту без лапок і посилань.

З іншого боку, текст з авторським стилем неможливо присвоїти, він є для плагі-

атора непідійомним, такий текст захищений ритмом і мелодією авторської присутності. З цього тексту можна спробувати викрасти лише ідеї, а не його фрагменти. Але й ідеї такого тексту вислизують з рук плагіатора, вони *захищені стилем*. При зустрічі з авторським стилем плагіатору доводиться робити настільки великі інтелектуальні зусилля, що вони можуть знищити його як плагіатора. Ці зусилля породжують інсайти й катарсичні стани, які змінюють природу людини, яка вважає можливим використовувати плагіат для реалізації своїх амбіцій і цілей.

* * *

Як вибудовується авторський стиль, ця дивовижна мікстура проти плагіату? На жаль, здебільшого *всупереч всій системі* виховання й освіти в сім'ї, у школі, в університеті.

На мою думку, вже учнів середньої школи необхідно спрямовувати на вироблення авторського стилю – при написанні творів, що дасть студентам можливість писати якісні творчі есе і дипломні роботи, а аспірантам і докторантам – створювати креативні статті і дисертації, які виражають глибинні інтенції особистості у вирішенні актуальних проблем.

Культура цитування та посилань повинна бути у кожного школяра, студента й аспіранта, навичка, яка працює безумовно і невпинно – як серцебиття. А для цього вчителям і викладачам потрібно дуже потрудитися. А також попрацювати над тим, щоб у школярів і студентів були навички і задоволення від авторського письма – і творів, і викладів. Тоді не виникатиме проблема плагіату в дисертаціях. Орієнтація на оригінальність і новизну, на творчий розвиток особистості повинна починатися з молодших класів і тим більше бути лейтмотивом вищої школи. При цьому мій академічний і педагогічний досвід доводить, що посилання на конкретних авторів і коректне цитування їх текстів необхідне не лише «для справедливості», а й для *якості наукової новизни*, яка створюються тими, «хто стоїть на плечах гігантів».

Принаймні слід рішуче замінювати студентські реферати, які системно «скачуються» з певних ресурсів в Інтернеті, на творчі есе, у яких має значення не обсяг, а ідеї – усвідомлення й розв'язання проблем.

І ці ідеї слід уміти захистити в полеміці з викладачем та одногрупниками. Захист дипломних робіт – і бакалаврських, і магістерських – повинен стати справжнім захистом, у процесі якого автор відстоює свої ідеї, підходить і аргументує їх, реально використовуючи ту чи іншу методологію, а не просто записуючи ті чи інші методологічні стратегії у вступі до роботи.

Якщо викладачі будуть працювати зі студентами, роблячи наголос не на слухняності та запам'ятовуванні, а на розвитку особистості автора, яка відкрита іншим особистостям у співтворчому діалозі, то аспіранти будуть мати імунітет до

плагіату не від страху покарання чиновниками чи громадськими «викривачами», а тому що їх наукова діяльність у принципі лежить за межами запозичень без лапок. Це неприйняття полегшення плагіатом складного процесу наукового пошуку не від очікування покарання, а від *чес-ти і доброчесності науковця*, який не може не бути автором у будь-який момент свого життя.

І тут ми доходимо важливого висновку: *академічна доброчесність у своїй основі має академічне авторство*, що кінець кінцем означає розв'язання проблем у текстах – продукування наукової новизни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В., Хамітов Н. Філософська освіта і наука як каталізатор цивілізаційного проекту України // Вища освіта України. 2017. № 2. С. 5–17.
2. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
3. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Україна: від штучної та реальної конфронтації до консолідації // Дзеркало тижня, № 28 (324), 22 липня 2017. С. 4.
4. Сохань Л.В. Искусство жизнетворчества. Предназначение. Жизнетворчество. Судьба. Киев: Изд. Дом Дмитрия Бурого, 2010. 576 с.
5. Хамітов Н., Крылова С. Філософський словник: людина і світ. Київ: КНТ, 2007. 264 с.
6. Хамітов Н., Крылова С., Минева С. Этика и эстетика: словарь ключевых терминов. Киев: КНТ, 2009. 336 с.
7. Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова. 4-е изд., доп. и перераб. Киев: КНТ, 2017. 472 с.
8. Хамітов Н. Философия: бытие, человек, мир. От метафизики к метаантропологии. 4-е изд., исправ. и доп. Киев: КНТ, 2017. 268 с.
9. Хамітов Н. Філософська антропология як метаантропология: метатеорія гуманітарних наук і філософія антропо-трансценденції // Збірник наукових праць. Філософія людини як шлях гуманізму та гідності у граничному бутті суспільства: підхід філософської антропології як метаантропології. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2016. С. 6–30.
10. Хамітов Н.В. Філософська антропология: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 2-е вид., виправ. і допов. Київ: КНТ, 2018. 394 с.
11. Хамітов Н., Крылова С. Філософська освіта та наука в Україні: відповіді на нові виклики глобалізації XXI століття // Європейські педагогічні студії. 2015. Вип. № 5–6. С. 95–111.
12. Шинкарук В. Методологічні засади філософських вчень про людину // Філософська антропология: екзистенціальні проблеми. Київ: Педагогічна думка, 2000. 286 с.

REFERENCES

1. Andrushchenko V., Khamitov N. Philosophical education and science as a catalyst for the civilization project of Ukraine // Vyshcha osvita Ukrainy. 2017. No 2. – P. 5–17. [in Ukrainian]
2. Kremen V.G. Philosophy of human-centeredness in the strategies of educational space. Kyiv: Pedagogichna dumka, 2009. 520 p. [in Ukrainian]
3. Pyrozhkov S.I., Khamitov N.V. Ukraine: From artificial and real confrontation to consolidation // Dzerkalo Tyzhnya, No 28 (324), July 22, 2017. P. 4. [in Ukrainian]
4. Sokhan L.V. The art of liveliness. Purpose Life-making Fate. Kyiv: Izdatelskiy Dom Dmytriya Burago, 2010. 576 p. [in Russian]
5. Khamitov N., Krylova S. Philosophical Dictionary: Man and the World. Kyiv: KNT, 2007. 264 p. [in Ukrainian]
6. Khamitov N., Krylova S., Mineva S. Ethics and aesthetics: a dictionary of key terms. Kyiv: KNT, 2009. 336 p. [in Russian]
7. Philosophical anthropology: dictionary / Ed. N. Khamitov, 4 edition, supplemented and redone. Kyiv: KNT, 2017. 472 p. [in Russian]
8. Khamitov N. Philosophy: being, man, peace. From metaphysics to meta-anthropology. 4 edition, corrected and supplemented. Kyiv: KNT, 2017. 268 p. [in Russian]
9. Khamitov N. Philosophical anthropology as a meta-anthropology: the meta-theory of humanities and the philosophy of anthropo-transcendence // Collection of scientific works. Philosophy of man as a way of humanism and dignity in the marginal existence of society: the approach of philosophical anthropology as meta-anthropology. Kyiv: NPU named after M. P. Drahomanova, 2016. P. 6–30. [in Ukrainian]
10. Khamitov N.V. Philosophical anthropology: actual problems. From theoretical to practical turning. 2 edition, corrected and supplemented. Kyiv: KNT, 2018. 394 p. [in Ukrainian]
11. Khamitov N., Krylova S. Philosophical education and science in Ukraine: Answers to new challenges of the XXI century's globalization // European Pedagogical Studies. 2015. No 5–6, 2015. P. 95–111. [in Ukrainian]
12. Shynkaruk V. Methodological principles of philosophical doctrines of man // Philosophical anthropology: existential problems. Kyiv: Ped. dumka, 2000. 286 p. [in Ukrainian]